

DİVANÜ LUGATI'T-TÜRK'TEKİ DİYALOGLAR ÜZERİNE

On the Dialogs in the Divanü Lugati't-Türk

Zeki KAYMAZ*

Özet

Bu makalede, Kaşgarlı Mahmud'un kaleme aldığı Türk dilinin ilk ansiklopedik sözlüğü olan Divanü Lugati't-Türk'te geçen diyaloglar üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk, diyalog.

Abstract

In this article, we focus on the dialogs in the Divanü Lugati't-Türk which is the first encyclopedical dictionary of Turkish, written by Kaşgarlı Mahmud.

Key Words: Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lugati't-Türk, dialog.

"Ben onların (Türklerin) en uzun dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaşım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi düzenle düzenlemişimdir."¹ diyen Mahmut Kaşgarlı'nın sözlerinden onun geniş bir coğrafyada yerleşmiş olan Türk boylarının illerini oymak oymak gezdiğini ve onların lehçelerini öğrendiğini anlıyoruz. Kaşgarlı Mahmut ulaşımın çok güç olduğu bir devirde, Türk diline ait malzemeleri tek başına toplayarak günümüze çok değerli bir sözlük bırakmıştır. Bütün Türk dünyası için eşsiz bir armağan olan bu eser günümüzde bilim adamları için bir "el kitabı" niteliğini taşımaktadır.

Kendisine sonsuz bir ün, araştırmacılara bitmez tükenmez bir azık olsun diye bu kitabı yazdığını belirten Kaşgarlı Mahmut'un eseri pek çok yönden incelenmiş ve incelenmeye de devam etmektedir. Biz de bu makalemizde Divanü Lugati't-Türk'teki karşılıklı konuşmalar üzerinde duracağız.

Makalemizi hazırlarken çıkış noktamız, 11. yüzyılda Türklerin birbirleriyle nasıl konuştuğu sorusuna cevap aramak olmuştur. Bunun cevabını da Kaşgarlı Mahmut'un Divanü Lugati't-Türk'ünde aramayı düşündük.

DLT, yapısı itibarıyla – kelimelerin açıklamaları Arapçanın kurallarına dayalı olarak yapıldığı için- karşılıklı konuşmaların çok olmadığı bir eserdir. Ancak az da olsa, diyaloglar eserin değişik yerlerinde serpiştirilmiş olarak görülmektedir. İşte bu makalede farklı yerlerdeki veriler bir araya getirilmeye çalışılacaktır.

DLT.'te ikisi bir yerden olan kimseler "yerdeş" denir. Hemşehri anlamındadır (I, 407).

Yerdeş: Hemşehri. Yerdeş kişi = Hemşehri adam. Bu iki kişinin bir şehirden olmasıdır. Birbirine " yerdeş" derler. Oğuzca III , 40

Adaş: Arkadaş, Dost I, 61

Yukarıdaki açıklamalardan o dönemde insanların birbirlerine "adaş" veya "yerdeş" diye

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü –İzmir / Türkiye.

¹ Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I, s. 4.

seslendiklerini düşünebiliriz. Yine karşılıklı konuşma için gerekli olan sen ve siz zamirleri için şu bilgiler verilmektedir:

Senletti: Ol anı senletti: "O ona karşı "sen" dedirti: (O, birisini ona küçüklere karşı söylenen, aytanan sözle aytattı) Yukarıda söylemiş olduğumuz üzere Türkler, büyüğe "siz" diye aytarlar; kurca kendilerinde aşağı olana sen diye aytarlar. Bundan da alarak "ol anı senletti" derler ki, " O, onu küçültmek için "sen" diye hitap ettirdi demektir.

Sizlettim: Men anı sizlettim: Ben birini ona "siz" diye hitap ettirdim (II, 346-347).

Siz: Çiğilcede büyüklere, sayılan kişilere aytanan bir kelimedir."Sen" demektir. Asıl anlamı sizdir. Küçük olanlara "sen" diye aytanır. Oğuzlar bunun aksini yaparlar (III, 124).

Bunlara göre iki kişi karşılaştığında birbirlerini şöyle söyleyerek tanımaktadırlar:

-Boy kim? (Hangi kabiledensin?)

-Salgur. III , 141 (Salgur'danım.)

Kâşgarlı Mahmut bu konuda şunları söyler: birbirini tanımayan iki adam karşılaştıkları zaman önce selamlaşırlar, sonra "Boy kim?" diye sorarlar. "Hangi kabiledensin?" demektir. "Salgur" diye cevap verir. Yahut kitabın baş tarafında söylediğim boy adlarından birisini söyler. Bundan sonra konuşmaya başlarlar. Yahut durmaksızın ayrılırlar. Böylelikle birisi öbürünün kabilesini tanımış olur (III, 141).

Burada Kaşgarlı iki adamın karşılaştığında önce selamlaştıklarını belirtmektedir. Ancak selamlaşma sırasında neler dediklerini ne yazık ki kaydetmemiştir.

Uzak bir yerden gelen evlat ile anası veya babası arasındaki konuşma şöyle olmuş olmalıdır.

-Kańça bardıń ay ogul (I, 74), Kańan keldiń (I, 403) Esen müsen (I, 77), yiniń sag mu? (III, 154) (Oğul nereye gittin?, Ne zaman geldin, İyi misin?, Sağlığım iyi mi?)

-Temin keldim (I, 409) (Demin geldim).

Bir kişi konuğuna ikramda bulunmak istemektedir. Ancak konuğu hastadır. Bu durumda şöyle konuşabilirler:

-Üzüm yegil azu kagun yegil (I, 88) Bir çöp yegil (I, 318).

(Üzüm ye, kavun ye, bir parça tutmaç ye)

-Özüm ağrıdı. (I, 46) Ot içtim (I, 35) Bir öpüm mün (I, 75) bergil (I, 35).

(Karnım ağrıdı ilaç içtim, bir yudum çorba ver)

Bir kişiye şöyle seslenilmektedir:

-Aç, Otamış (I, 96) (Hey, Otamış).

-Uva! (I, 40)

-Aç, berü kel, yim keldür (II, 144) Atka ot bergil (I, 35).

(Hey, buraya gel, yemek getir, ata ot ver!)

Kızılan birisine ise şöyle seslenilmektedir:

-Körüp neçük kaçmadın

Yamar suvın keçmedin

Tavarınnı saçmadın

Yisün seni ar böri (I,79)

Emdi yat, kuşka bolup et (I,36)

(-Beni gördün de neden kaçmadın,

Niye Yamar suyunu geçmedin,

Malını niye dağıtmadın?

Artık seni sırtlan yesin!

Şimdi yat, kuşlara et ol!)

Veya şu konuşmalar da geçmiş olabilir:

-Ol menden öndüñ bardı (I, 40)

(O, benden önce gitti)

-Andık (I, 42)

(Yemin et!)

-Sen bargıl köreyin (III, 130)

(Sen git göreyim)

-Men añar yarmak ötnü/ötünç berdim (I 113)

(Ben ona ödünç para verdim)

-Neçe yarmak berdiñ (III, 220)

(Kaç para verdin?)

Yigirmi yarmak (III, 48 / III, 220)

Sende sag yok (III, 154)
(-Sende akıl8.2(a)- yok!)

DEDE KORKUT METİNLERİ ÜZERİNDE YENİ DÜZELTMELER (3)

The New Corrections on Dede Korkut Manuscripties

*Sadettin ÖZÇELİK**

Özet

Bu makalede, Dede Korkut metinlerinde yanlış okunmuş veya yanlış anlamlandırılmış bazı kelimelerle ilgili yeni düzeltmeler ve bazı tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Yanlış Okumalar, Yanlış Anlamlandırmalar, Düzeltmeler ve Tespitler.

Abstract

In this article, it is discussed that new corrections of some words or structures which were reading or meaning by mistake or wrong in Dede Korkut text.

Key Words: Dede Korkut, Wrong or Missing Word, Correction, Reading and to Give Meaning.

Drs.5a.12 - 5b.3 (ME 6.12 - 7.3) Soylamada sıra yanlışlığı ve eksiklik

“Dizin başup oturanda **helâl** görkli,

Dulumından ağarsa **baba** (13) görkli,

Ağ südin toya emzürse **ana** görkli.

Yanaşup (5b.1) yola girende **çara buğur** görkli.

Sevgili **kardeş** görkli.

Yağal ala (2) év yanında dikilse **gerdek** görkli,

Uzunca **tenefi** görkli. **Oğul** (3) görkli.”

Dede Korkut'taki bazı soylamalarda sıralama yanlışlıkları veya eksiklikler görülür. Yukarıdaki

Yukarıdaki ilk cümle, Dresden nüshasında beş yerde geçer. Diğer dört cümle ve kelimenin geçtiği yerdeki yazılışları ise şöyledir:

Drs.35b.1: “Ala śayvan gök yüzine 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸”

Drs.63a.12: “ala śayvan gök yüzine 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸”

Drs.103a.2: “Ala śayvan gök yüzine 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸”

Drs.119b.7: “ala śayvān gök yüzine 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸𐰸”

Buna göre, üzerinde durduğumuz kelimenin Dresden nüshasında toplam beş yerde geçtiği vayvi313(t)195 42

yazım	ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ (7a.3)	ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ (35b.1, 63a.12)	ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ (103a.2, 119b.7)
okuma	aşanmışıdı	eşenmişıdı	eşenmişıdı (dipnotlarda yazım şekline dikkat çekilmiş)

Dresden nüshasında beş yerde geçmiş olan bu kelime, Vatikan nüshasında dört yerde (60b.2, 67b.8, 91b.11, 100a.8) geçer ve ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ şeklinde yazılmış olup ilk üç yerde ‘*esenmişıdı*’, 100a.8’de ise ‘*esenmişıdı*’ okunacak şekilde harekelenmiştir. Şimdi de araştırmacıların, bu kelimeye ait Vatikan nüshasındaki örneklerini okuyuşlarını ve kelimeye verdikleri anlamları görelim:

Semih Tezcan

yazım	ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ (60b.2, 67b.8, 91b.11, 100a.8)
okuma	esenmişıdı
anlam	“ <i>esen- (eşen-? asan? aşan-?) ‘ yükselmek ’ (?)</i> ” (DKON: 408)

Mustafa S. Kaçalın

yazım	ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ (60b.2, 67b.8, 91b.11)	ᲒᲘᲚᲗᲗᲗᲗᲗᲗ (100a.8)
okuma	asanmış-ıdı	asanmışıdı ¹
anlam	“ <i>asan-: (<yas-a-n-) ‘ açılmak, yayılmak ’ TDK: DS: XI, 4192b. S.’daki örnek, anlamlandırmağa bakılırsa yas+a-n- ‘ yaslanmak ’tan gelebilir gözükiyorsa da buradaki yapı buna imkân tanımaz</i> ” (KBO: 147)	

Yukarıdaki bilgiler, kelimenin Dresden nüshasındaki yazım şeklinde tutarsızlık olduğunu, tercüme ve anlamının tespitinde karışıklık bulunduğunu göstermektedir. Bu karışıklıklar içerisinde önce yazım şekillerinden hareketle kelimenin nasıl okunması gerektiği üzerinde durmak gerekir. O halde, Vatikan nüshasındaki tutarlı yazılışından hareketle kelimenin kalın sıradan (*asanmışıdı*) mı ince sıradan (*esenmişıdı*) mı okunması gerekir? Kaçalın, kelimeyi kalın sıradan okumayı tercih etmiş “*asan-: (<yas-a-n-) ‘ açılmak, yayılmak ’*” (KBO: 308) şeklinde anlamlandırmıştır. Ancak, aynı kelime için kitabının 147. sayfasında yukarıdaki açıklamayı yapar.

Bence, metinde cümlenin kafiyeli olduğu bir önceki cümlenin sonunda yer alan *döşenmişıdı* ve Vatikan nüshasında harekelenişi dikkate alındığında kelimenin *esenmişıdı* okunması gerekir. Düşüncemin gerekçeleri:

1. DLT’de *esin-* fiili şöyle geçiyor: “*esin-: Bir şeyi çekmek, germek, uzatmak*”, (DLT 1986: 195). Ayrıca aynı fiil kökünden *esil-*, *esiş-* ve *esit-* kelimelerinin anlamları “*esil-: uzamak, uzatılmak*” (DLT 1986: 194), “*esiş-: İp ve benzeri şeyleri -çekmek, germek, uzatmak-ta yardım ve yarış etmek*” ve “*esit-: uzatmak*” (DLT 1986: 195), şeklinde verilmiştir.

Bu anlamlardan hareketle ‘*sayvan*’ın gerilerek kurulduğu düşünüldüğünde kelimenin geçtiği yerde “*açılmıştı, gerilmişti*” şeklinde tercüme edilmesi metne uygun düşmektedir. Çünkü, *sayvan* direkler üzerine gerilmiş gölgeliktir. Vatikan nüshasında tutarlı ve doğru yazılan bu kelimenin Dresden nüshasındaki yazılışında karışıklık bulunması, yazıcı veya anlatıcıdan kaynaklanmış olmalıdır.

2. Şimdi de *otak*, *çadır*, *günlük*, *ev*, *gerdek*, *mudbak* ve *sayvan* kelimeleri için Dresden nüshasında hangi fiillerin kaç defa kullanıldığını bir tablo üzerinde sayfa ve satır numaralarıyla birlikte görelim:

¹ Her iki okuma şekli, harekeye göre yapılmıştır.

İsim	İsim İçin Kullanılan Fiil ve Geçtiği Yerler		
	dik-	kur-	esen-
otak	8a.13, 38b.11, 40a.5, 62b.9, 63a.10, 72a.1, 78b.9, 96b.11, 113a.12, 137b.2, 149a.7	7a.7, 43a.13, 153b.6	
çadır	9a.5, 65a.12, 90b.7, 91a.6, 97a.9, 102a.11, 132b.10, 144b.9, 145a.1, 145a.13, 147a.12, 148b.11, 153b.6		
günlük	7a.2, 102a.13, 103a.1, 104a.12, 112b.3, 148a.12		
ev	20a.3, 24a.7, 34b.5, 35b.1, 56b.12, 119b.6		
gerdek	5b.2, 46b.6, 46b.7, 96b.12		
mudbak	24a.10		
sayvan	37b.3, 38b.11 ²		7a.3, 35b.1, 63a.12, 103a.2, 119b.7
Toplam	43	3	5

Tablodan çıkan sonuçlar:

2.1. *Otak*, *çadır*, *günlük*, *ev*, *gerdek*, *mudbak* için 43 defa *dik-* fiili kullanılmıştır.

2.2. Ayrıca, *otak* için sadece 3 yerde *kur-* fiili kullanılmıştır.

2.3. *Sayvan* için 5 yerde *esen-* fiili kullanılmıştır.

2.4. *Sayvan* için 2 yerde *dik-* fiili kullanılmıştır. Bunlardan biri *otak* ve *sayvan* için ortak kullanılmıştır.

Sonuç: Dede Korkut'ta *sayvan* için özellikle *esen-* fiili seçilmiş ve kullanılmıştır. Çünkü, *sayvan* diğerlerinden farklı olarak sadece *gölgelik* amacıyla kurulur yani duvarı yoktur. Dolayısıyla *sayvanla* ilgili olarak *açmak* ve *germek* fiilleri öne çıkıyor. Nitekim diğerleri için *dikmek* fiilinin kullanıldığı görülüyor.

3. Dresden nüshasında sin (Ē) yerine yanlışlıkla şın (Ĝ) yazılmış olan başka örnekler vardır:

75a.11: sürer c̄c̄Ÿē

150b.4: süñümi z̄üŸŸē

Bu durumda, fiilin Vatikan nüshasında doğru yazıldığı ve harekelendiği kafiyeli olduğu 'döşenmiş idi' fiilinden de anlaşılmaktadır. O halde Dresden nüshasındaki sin'li örneklerin yazılışı doğru, şın'lı yazılmış olan örneklerin yazılışı yanlıştır. Buna göre, 'döşenmiş idi' fiili ile kafiyeli olduğu dikkate alındığında kelimenin 'esenmişidi: gerilmişti, açılmıştı' okunması ve anlaşılması gerektiği anlaşıyor.

Drs.7a.10 (ME 10.10) **ol-(an)**: bulun-(an, mevcut olan)

"Oğlı olanı ağ otağa, kızını olanı kızıl otağa konduruñ."

Ergin, yukarıdaki cümlede geçen *olan* kelimesini "ol- olmak" (DKKII: 232-235) şeklinde işlemiş ve anlam vermiştir. Gökyay, kelimeye "olmak (türlü yerlerde) olmak, sebep olmak, meydana gelmek, vukubulmak, doğmak" (DKK: 265) anlamlarını vermiştir.

² Bu örnekte otağ ve sayvanın yüklemi ortaktır: "Çetir[li] otağ, ala sayvan dikdürdi."

Bu anlamların yukarıdaki cümlede kullanılışa uygun düşmediği açıktır. Kelimenin cümledeki sözlük anlamı '*bulunmak mevcut olmak*' olmalıdır. Nitekim, aşağıdaki örneklerde de *olan* fiili, aynı anlamda kullanılmıştır:

Drs.7a.12: “Oğlı kıızı olmayan Allāh teŖālā qarğayubdur”

Drs.8a.3: “Oğlı kıızı olmayan Tanrı teŖālā qarğayubdur”

Drs.8b.2: “oğlı kıızı olmayan qara otağa qonduruŖ.”

Drs.8b.7: “Oğlı kıızı olmayan Tangrı teŖālā qarğayubdur”

Drs.29a.11: “Hey ana, Ŗarabî atlar olan yêrde, bir qulunı olmazmı olur?”

Drs.29a.12: “Qızıl develer olan yêrde, bir köşegi olmazmı olur?”

Drs.29a.12: “Ağca qoyunlar olan yêrde, bir quzıcağı olmazmı olur?”

Drs.31b.11: “Qara boğa dêrisinden bêşiginüŖ yapuğı olan (...) Qara Göne”

Drs.33b.6: “Ol gün cigerinde olan er yigitler belürdi.”

Drs.42a.10, 11: “Oğlı olan êvermiş kıızı olan göçürmiş.”

Drs.76b.13: “Qara boğa derisinden bêşiginüŖ yapuğı olan (...) Qara Göne”

Drs.78a.3: “Ol gün cigerinde olan er yigitler belürdi”

Drs.88b.11: “Qanlı Qoca bu başları ve bu cânvarları gördi, başında olan bit ayağına dêrildi.”

Drs.91a.12: “CemiŖ yanında olan kıızlar al geymişleridi”

Drs.101b.4: “şöyle kim başında olan bit ayağına êndi.”

Drs.112a.9: “İki olan birin vêrdi, biri qaldı.”

Drs.113a.7, 8: “Dört oğlı olan birin vêrdi, üç olan birin vêrdi, iki olan birin vêrdi.”

Drs.152a.10: “Hep anda olan begler ağlaşdılar.”

Ayrıca bk. Drs.59a.6, 110b.2 notu.

Drs.10a.10 (ME 16.10) Metinde eksiklik

“Oğlan (8) yumruğıyla boğanuŖ alnına kıya tutup çaldı. Boğa götin götin (9) gêtdi. Boğa oğlana sürdi gerü geldi. Oğlan, **yene** boğanuŖ (10) alnına yumruğıyla qatı urdı. [...] Oğlan, **bu qatla** boğanuŖ alnına (11) yumruğıni tayadı, sürdi meydānuŖ başına çiqardı.”

Yukarıdaki metinde anlatılan olayların akışı ve cümlelerin yüklemeleri incelendiğinde son cümleden önce atlanmış bir kısım olmalıdır. Çünkü, arka arkaya gelen iki cümleden birincisi “Oğlan, **yene...**”, ikincisi “Oğlan, **bu qatla...**” şeklinde başlıyor. Bu durumda arada atlanmış olan cümlelerin olması gerektiği açıktır. Eksiklik, anlatıcı veya yazıcı ozan(lar)dan kaynaklanmış olmalıdır.

Drs.40b.4-5 (ME 77.4-5) sormaq Ŗayb olmasun

“Ammā sormaq Ŗayb (5) olmasun, bu otaq kimüŖdür? dêdi.”

Bu deyim, Türkiye Türkçesinde de aynı şekilde ve aynı anlamda kullanılmaktadır: “*Densizlik saymazsanız sormak istiyorum, affedersiniz bir şey soracağım*” (Aksoy 1988: 1042). Örnekleriyle Türkçe Sözlük'te deyim için “*Sorulması teklifsizlik sayılan pek de uygun olmayan bir şeyi sormadan önce özür dilemek için kullanılır*” (ÖTS: 2587) şeklinde bilgi verilmiştir. Şu anda, Türkiye Türkçesinde bunun kısaltılmış şekli *sorması ayıp* ve benzer bir şekil olan *söylemesi ayıp* kalıpları da kullanılır.

Drs.54a.6 (ME 104.6) aşup → geçüp

“Mere ozan, karşı yatan kara tağdan aşup

geldüğünde geçdüğünde

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñmı?

Faşkun taşkun suları yÿÿeÖ **aşup** → yÿÿş geçüp

geldüğünde geçdüğünde

Beyrek adlu bir yigide bulış[ma]duñmı?

Ağır ulu şehirlerden

geldüğünde [geçdüğünde]

Beyrek adlu bir yigide bulışmaduñmı?

Mere ozan, gördünise dēgil maña,

Çara başum çurbān olsun, ozan saña!”

Yukarıdaki metinde kelimenin **aşup** okunacak şekilde (yÿÿeÖ) yazılmış olması yanlıştır; kelime **geçüp** (yÿÿş)olmalıdır. Bu düzeltme ile ilgili gerekçelerim şunlardır:

1. Dede Korkut’un başka yerlerinde geçen metinlerde birer doğal engel olan *dağ* için **aş-**, *su* için **geç-** fiili kullanılır. Örneklerini söz konusu kelimeleri koyu punto ile yazarak sunuyorum:

Drs.39b.6-8: “Çarşı yatan çara çarlı **tağ**lardan **aşar** olsa

Allāh teŖālā senün oğluña aşut vērün!

Çanlu çanlu **şulardan geç**er olsa geçüt vērün!”

Drs.43b.9: “Çarşı yatan çara **tağ**unu **aş**mağa gelmişem,

Akın-dılı görklü **şuyu**nu **geç**mege gelmişem.”

Drs.91b.6: “Çarşı yatan çara **tağ**unu **aş**mağa gelmişem,”

akın-dılı [görklü] **şuyu**nu **geç**mege gelmişem,”

Drs.95a.8: “Arhu Bēli Ala **Fağ**ı dünin **aş**duñ,

Akındılı [görklü] **şuy**ın dünin **geç**dün”

Drs.95a.12: “Çara çara **tağ**lardan haber **aş**a,

Çanlu çanlu **şulardan haber geç**e,”

Drs.121b.3: “Arku Bēli Ala **Fağ**dan dünin **aş**duñ,

akındılı görklü **şud**an dünin **geç**dün,”

Drs.121b.11: “Arku Bēli Ala **Fağ**dan dünin **aş**dum,

Akındılı görkli **şuy**u dilüp dünin **geç**düm,”

Drs.124a.6: “Çara çara **tağ**lardan haber **aş**mış,

Çanlu çanlu **şulardan haber geç**miş.”

Drs.130a.1-2: “çara çara **tağ**lardan haber **aş**dı,

çanlu çanlu **şulardan haber geç**di,”

Drs.135b.5: “Arku Bēli Ala **Fağ**dan dünin **aş**an [yigit]

Akındılı görkli **şuy**ı dilüp **geç**en [yigit]”

2. Vatikan 78a.5'te de cümlede *su* için, **geç-** fiili kullanılmıştır:

“Taşkun taşkun **şuları geçüp** geldün”

3. Tonyukuk yazıtında da *dağ* için **aş-**, *ırmak* için **geç-** fiilleri kullanılmıştır:

“Altun **yışığ** yolsuzun **aştımız**, irtiş **ögüzüg** keçigsizin **keçtimiz** = Altun dağını yol olmaksızın aştık, İrtiş nehrini geçit olmaksızın geçtik” (Tonyukuk K.11).

Buna göre, anlatıcı veya yazıcı ozanın Drs.54a.6'da *geç-* yerine yanlışlıkla *aş-* fiilini kullandığı anlaşılıyor. Buradaki fiil *geçüp* olmalıdır.

Drs.59a.6, 110b.2 (ME 114.6, 217.2) **olanca**: bütün

“Büy! Deli, boğma çıkaracak, olanca Öaybumuzı [başumuza] **kağdı**.”

Drs.110b.2: “Bir **şordı**, olanca südin aldı.”

Ergin, yukarıdaki iki cümlede geçen *olanca* kelimesini “*ol- olmak*” (DKKII: 232-235) fiilinin altında işlemiş ve ‘*olanca*’ (1971: 88, 170) şeklinde tercüme etmiştir. Gökyay, kelimeye “*olanca, bütün, hep, ne var ne yok*” (DKK: 265) şeklinde anlam vermiş; ‘*olanca*’ (1995: 76, 128) şeklinde tercüme etmiştir.

Bu durumda, tercümede bir sıkıntı yoktur. Ancak, her iki cümleye uygun olan anlam, ‘*mevcut, bütün*’ olmalı ve sözlükte işlenmelidir. Bu düşüncemizi yukarıdaki Drs.7a.10 notundaki örnekler de destekler.

Drs.77b.13 (ME 151.13) Metinde eksiklik

“Arı şudan abdest aldılar,
[ağ alınların yere **kodılar**],
iki rek^Óat namaz **kıldılar**”

Yukarıdaki cümlede gösterdiğim tamirin başka yerlerde geçen şu kalıp kullanılış örneklerine göre gerekli olduğu anlaşılıyor:

Drs.33b.2-3: “Arı şudan abdest aldılar, ağ alınların yere **kodılar**, iki rek^Óat namāz **kıldılar**.”

Drs.62a.3: “**Qalın** Oguz begleri, arı şudan abdest aldılar, ağ alınların yere **kodılar**, iki rek^Óat namāz **kıldılar**,”

Drs.68a.4: “Arı [şudan] abdest aldı, ağ **alının yere **kodı****, iki rek^Óat namaz **kıldı**”

Drs.98b.7: “Amennā ve şaddağna, maşşūdumuz **Ħağ te^Óālā** dergāhında **Ħāşıl** oldı **dēyüp** arı şudan abdest aldı, ağ **alınını yere **kodı****, iki rek^Óat namaz **kıldı**.”

Drs.92a.11 (ME 180.11) **yırtar** → partar; part-: yere vurup parçalamak.

“Kāfirler eydür: Şimdi yigidi atar yıkar, serer **đòĀĎN** partar.”

Ergin, yukarıdaki cümlede geçen ve metindeki yazılışı gösterilen kelimeyi *partar* okumuş, dipnotta yazım şekline dikkat çekmiş; söz dizininde anlamını “*part-: delmek, delip etini dışarı çıkarmak, sivri bir şeyle (meselâ boynuzla) delik deşik etmek*” (DKKII: 250) diye vermiş; tercümesini ise, “...*delik deşik eder*” (1971: 141) şeklinde yapmıştır.

Gökyay, aynı kelimeyi *yırtar* okuyarak “*yolmak, tırnaklamak, tırnakla çizmek, yaralamak, bölmek, parçalamak, zorla kırmak, zorla koparmak*” (DKK: 312) anlamlarını vermiş ve “...*yırtar*” (1995: 111) şeklinde tercüme etmiştir.

Tezcan'ın kelimeyi okuyuşu, yazdığı nottaki yorumu ve dizindeki açıklamaları ise, birbirine uygun düşmüyor: Tezcan, kelimeyi *yırtar* okumasına karşılık kelimeyle ilgili olarak şu notu yazmıştır: “*Ergin yırtar, Gökyay yırtar. Oysa EDPT 358 bert- ‘to injure, hurt’, sonsesteki t’nin etkisiyle ön sesteki tonsuzlaşma ile pert-!*” (DKON: 248). Tezcan'ın dizinde verdiği notlar ise, şöyledir: “*pert- ‘yaralamak’ (belki: yırt- ‘parçalamak’) (← pırt-)*”; “*pırt- (→ pert- ‘yaralamak’ ya da yırt- ‘parçalamak’)*” (DKON: 417); “*yırt- ‘parçalamak’(?)(← pırt-)*” (DKON: 423).

Ben, kelimeyi Gökyay gibi *yırtar* okumuştum.

Derleme Sözlüğü 3402’de *partmak* fiili, *yere vurup parçalamak* anlamında Denizli Acıpayam’dan “*Karpuzu partta yiyelim*” örnek cümlesiyle derlenmiştir ki bu anlam ve kullanılış metnimize gayet uygun düşüyor. Ayrıca, ADİL 442’de aynı fiil kökünden gelen ‘*partaxlamax*’ için ‘*doğramak*’ anlamı verilmiştir.

Buna göre, metinde ðòĀĎŃ şeklinde yazılmış bulunan bu kelimedeki yanlışlık sadece re (ç) yerine ze (d) yazılmış olmasıdır. Kelime, ‘*partar*’ şeklinde okunmalı ‘*yere vurup parçalamak*’ olarak anlaşılmalıdır.

Drs.108a.3 (ME 212.3) **kalın** → kalan begler: Diğer beyler

Bu notta, önce üzerinde duracağım kelimenin araştırmacılar tarafından okunuş şekillerini vermek istiyorum:

Ergin: “Yigenek babası-y-ile görüşti. Andan kalan bigler görüşti.”

Gökyay: “Yegenek babasıyla görüşdü.” (DKK: 103.28)

Tezcan: “Yegenek, babasıyla görüşti, andan kalın begler [ile] görüşti.”

Özçelik: “Yegenek, babasıyla görüşti, andan kalan begler [ile] görüşti.”

Gökyay, cümlelerin ikinci kısmını atlamış ve herhangi bir düzeltme yapmamıştır. Ergin, metinde ı̇ş yazılmış olan kelimeyi *kalan* okumuş, Tezcan ise, *kalın* okumayı tercih etmiştir. Sözüün gelişine göre Ergin’in okuyuşunun doğru olduğu anlaşılıyor.

Yukarıdaki metinde, bir savaştan sonra düşman elinden Yegenek’in kurtardığı babası Kazılık Koca ile görüştüğü, ardından diğer beylerin de Kazılık Koca ile görüştikleri anlatılmaktadır. Kelimenin burada *kalın* olma ihtimali çok zayıftır. Çünkü, Dede Korkut’ta *Kalın oğuz begleri* tamlaması geçiyor, fakat *kalın begler* şeklinde bir tamlama hiç geçmiyor. Bu nedenle kelime ‘*kalan: diğer*’ şeklinde okunmalı ve anlaşılmalıdır.

Ben, önceki okuyuşumda kelimeyi kalan okuyan Muharrem Ergin’in haklı olduğunu söylemiş, her iki cümlelerin öznesinin Yegenek olduğunu düşünerek Tezcan’ın cümleye yaptığı eklemeyi (ile) doğru bulmuş ve cümlelerin “*Yegenek, babasıyla görüştü, sonra diğer beyler ile görüştü.*” şeklinde anlaşılması gerektiğini söylemişim. (Özçelik 2005: 233-234)

Ancak, buradaki iki cümleden birincisinin öznesi *Yegenek*, ikincisinin ise, *Kalan Begler* olması gerekiyor. Çünkü, savaş sonrasında, önce Yegenek babası (Kazılık Koca) ile görüşüyor sonra diğer beyler de aynı kişiyle görüşüyor.

Dede Korkut’taki şu örneklerde de *kalan* kelimesi, *diğer* anlamında sıfat olarak kullanılmıştır:

Drs.128a.6: “**Kalan** kâfirler yılıp meydânı şalup kaçdı.”

Drs.139b.7: “Kızcuğazuñ bêlini üzer yer altında kızcuğazuma binerimiş. **Kalan** ölülerümüzi cemÖ ederimiş.”

Drs.147b.13: “Faş Oğuz beglerinden Aruz, Emen ve **kalan** begler bunu eşitdiler, eyitdiler”

Bu durumda, İsmet Cemiloğlu’nun “*Andan kalan bigler görüşti.*” cümlesindeki *kalan* kelimesi için “*İç Anadolu Bölgesi ağzlarında halen yaşamakta olan ve ‘sonra’ anlamına gelen bir son çekim*

edatıdır.” (2001: 46) şeklindeki değerlendirmesinin de yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, kelimenin cümlede ‘*diğer*’ anlamında sıfat olduğu açıktır. Bu kelimedenden önceki ‘*andan*’ kelimesi ‘*sonra*’ anlamında olduğuna göre ‘*kalan*’ın aynı anlamda kullanılmış olduğu söylenemez. Nitekim Ergin, cümleyi şöyle tercüme etmiştir:

“*Yigenek babasıyla görüşti. Ondan sonra geri kalan beyler görüşti.*” (1971: 167)

Drs.119a.6 (ME 234.6) *sevinç vèr-*: Müjde vermek

“At ağızlu Aruz Koca evine çapar geldi, atasına Basatun ***sevinç vèrdi***: Muştuluk! Oğlun Depegözi depeledi, dedi.”

Semih Tezcan, yukarıdaki cümlede geçen *sevinç ver-* fiili için şu notu yazmıştır: “*Ergin II, 266 ‘sevinç, müjde’, Gökyay, Söz Dizini 278 sevinç ‘ferah, neşe, sevinç, şadlık’, 279 sevinç ver- ‘sevindirmek, sevinilecek haber vermek’.* Bunlar arasında Ergin’in verdiği ‘müjde’, Gökyay’ın verdiği ‘sevinilecek haber’ karşılıkları doğrudur. Ancak sözcük Tar.S.ne girmemiş ve baş

- 📖 ÖZÇELİK Sadettin, **Dede Korkut Araştırmalar, Notlar/ Dizin/ Metin**, Gazi Kitabevi, Ankara 2005.
📖 ÖZÇELİK Sadettin, **Dede Korkut Üzerine Yeni Notlar**, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

- ADİL** : **Azerbaycan Dialektoloji Lügati I**, (Redaktörler: Akad. M. Ş. Şireliyev, M. İ. İslamov), Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1999.
- DerS** : **Derleme Sözlüğü C. I-XI**, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1965-1979.
- DKII** : ERGİN Muharrem, **Dede Korkut Kitabı II (İndeks-Gramer)**, Türk Dil Kurumu yayınları, Ankara 1991.
- DKK** : GÖKYAY Orhan Şaik, **Dedem Korkudun Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 2000.
- DKO** : TEZCAN Semih; Boeschoten, Hendrik, **Dede Korkut Oğuznameleri**, Yapı Kredi yayınları: 1441, İstanbul 2001.
- DKON** : TEZCAN Semih, **Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar**, Yapı Kredi yayınları: 1457, İstanbul 2001.
- DLT** : ATALAY Besim, **Divanü Lûgat-İt-Türk Tercümesi**, Türk Dil Kurumu yayınları (4 Cilt), Ankara 1986.
- Drs.** : Dede Korkut'un Dresden nüshası.
- KBO** : KAÇALIN Mustafa S., **Dedem Korkudun Kazan Bey Oğuz-nâmesi**, Kitabevi, İstanbul 2006.
- KE** : ATA Aysu, **Kısaşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)** (2 cilt), Türk Dil Kurumu yayınları: 681-1, 2, Ankara 1997.
- KTLS** : ERCİLASUN Ahmet Bican (vd.), **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- ME** : ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)**, Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara 1989.
- ÖTS:** KARDAŞ Nevin vd., **Örnekleriyle Türkçe Sözlük** (4 cilt), Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 2000.
- Vat.** : Dede Korkut'un Dresden nüshası.

TÜRKÇEDE ÇİFT GEÇİŞLİ FİİLLER

Ditransitive Verbs in Turkish

*Jale ÖZTÜRK**

Özet

Nesneye derin yapıda bakılınca, geçişli fiillerin aldıkları yönelmeli öğelere de nesne denilebilir. Yönelmeli nesnelere varlığını kabul ettiğimiz takdirde de bazı fiillerin hem yüklemeli hem yönelmeli zorunlu öge aldıklarını görmekteyiz. Bu şekilde hem yüklemeli hem yönelmeli zorunlu öge alan bu tür fiillere çift geçişli fiil diyebiliriz. Öyle ise fiiller nesne alma durumlarına göre geçişsiz, geçişli ve çift geçişli olmak üzere üç kısımda incelenebilir.

Anahtar Kelimeler: Nesne, Yükleme, Yönelme, Çift Geçişli Fiil.

Abstract

When we look at deep structure of the object, it can be said that transitive verbs which take dative elements are also objects. If we accept the existence of dative objects we can also see that some verbs take both accusative and dative mandatory elements. These kinds of verbs (that take accusative and dative elements) can be called ditransitive verbs. Thus, verbs can be classified under three headings as transitive, intransitive and ditransitive according to their states of taking objects.

Key Word: Object, Accusative, Dative, Ditransitive .

Giriş

Fiilleri içerikleri bakımından üçe ayırmak mümkündür; oluş fiilleri kılış fiilleri ve durum ve tasvir bildiren fiiller. Bunlardan oluş bildiren fiiller geçişsiz, kılış bildiren fiiller geçişli, durum ve tasvir bildiren fiillerin ise çoğu geçişsiz olmakla beraber birkaç fiilin de geçişli olduğu görülmektedir.¹ Oluş fiilleri kendi kendine yapma ifade ettiği için her hangi bir nesne almazken, kılış fiilleri zorunlu olarak bir nesneye ihtiyaç duyarlar. Bu açıdan zorunlu öge olarak nesne isteyen fiillere geçişli, nesne istemeyen fiillere geçişsiz fiil denmektedir. Biz bu çalışmada öncelikle geçişli fiilin zorunlu ögesi olan nesne kavramına derin boyutlu bakacağız. Nesne teriminin yalnızca ekli veya eksiz yükleme hâlinde olan öge için kullanılması ne kadar doğrudur? Türkçede yönelmeli hattâ çıkmalı nesnelere de yok mudur? Bu yazıda çıkmalı nesnelere çok, özellikle öteden beri bazı araştırmacılar tarafından öne sürülen yönelmeli nesne konusuna açıklık getireceğiz. Türkçe Sözlük'ten (TDK) zorunlu öge olarak hem yönelmeli hem yüklemeli öge isteyen fiilleri tespit ederek bu fiillere **çift geçişli (ditransitive)** fiil diyebilir miyiz sorusunun cevabını arayacağız.

Öncelikle geçişli fiilin zorunlu ögesi olan nesne kavramı üzerine araştırmacıların neler dediklerine bakalım:

Nesne için “Yüklemli etkisini üzerine alan, öznenin yaptığı eylemden etkilenmiş varlık ya da niteliği gösteren tümce ögesine **nesne** denir.” diyen Dizdaroğlu, nesnenin bulunduğu her cümlede etkilenme olduğunu belirtir ve bu etkilenmenin nesne aracılığıyla olduğuna dikkat çeker.²

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, ozturkj@gmail.com

¹ Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003, s. 531-533.

² Hikmet Dizdaroğlu, **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Ankara, 1974, s. 77.

Ergin ise ,“*Fiilin tesir ettiği nesneyi, şahsı, şeyi karşılayan cümle unsurudur. Fiillerin bir kısmı yapma, bir kısmı olma ifade eder. Yapma ifade edenlerin hareketi fiilden başka bir nesneye yönelir, ona tesir eder. Olma ifade edenlerin hareketi ise faile yönelir, onun üzerinde kalır. Demek ki geçişli fiiller tesir edecek bir nesne isterler. İşte bu nesneyi karşılayan cümle unsuru nesnedir. Şu hâlde nesne, yalnız fiili geçişli cümlelerde bulunur*, der. Fiilin etkilediği unsurun nesne olduğunu, nesneyi yalnızca geçişli fiillerin istediğini ifade eden Ergin, fiilin tesir ettiği şeyi karşılama özelliği üzerinde durmuş, ancak nesnenin yalnızca ekli veya eksiz akuzatifle yükleme bağlandığını dile getirmiş, fiilin tesirini üzerine alan diğer hâl çekimli unsurlardan hiç söz etmemiştir.³

Nesne için “*Cümlede yüklem bildirdiği, öznenin yaptığı işten etkilenen öge nesnedir. Nesne, sadece yüklemi geçişli fiil olan cümlelerde bulunur. Geçişli fiiller, nesneye yönelerek onu etkiler. Nesne, geçişli fiil cümlelerinin zorunlu ögesidir. Yani geçişli fiilin gösterdiği hareketin nesne olmadan gerçekleşmesi mümkün değildir. Geçişsiz fiillerde ise kılış ve oluş öznenin üstündedir. Böyle fiiller nesne istemez*.”, diyen Karahan, geçişsiz fiillerde kılış ve oluş öznenin üzerinde iken geçişli fiillerin nesneye yönelerek onu etkilediğini söyler ve nesnenin geçişli fiillerin zorunlu ögesi olma özelliğine dikkati çeker.⁴

Bilgegil,“*Yüklemi geçişli fiil olan bir cümlede, bu yüklem etkisi alanını ifade eden kelime veya kelime grubu nesneyi teşkil eder*, diyerek nesnenin geçiş

v.b.**Gönder-** , **göster-** , **yolla-**, **ısmarla-**... ve anlamca yakınları fiillerle kurulan cümleler de ikinci nesne tümleci alır".⁹

Yine aynı makalede Emre , +Dan ekli nesnelere de söz etmekte, ancak bir farkla , yönelmeleri ikinci nesne tümleci diye adlandırırken, çıkmalı olanların nesne rolünü oynadıklarını belirtmiştir. *Ten tümleci nesne (object) rolünü oynayabilir: "Vekil uzun uzun ekonomik işlerden bahsetti. – Kendisini gördüm ama o işten söz açmadım. – Herkes ondan şüpheleniyor. vb."* Ayrıca Emre'nin verdiği örneklerde Banguoğlunun verdiği örneklerden farklı olarak hem yüklemeli hem yönelmeli zorunlu etkilenen görülmektedir.¹⁰

Banguoğlu ve Emre gibi yönelmeli nesnelere söz eden bir başka araştırmacı da Eckmann'dır. Yönelmeli nesnelere Eckmann da *dolaysız nesne* terimi ile karşılama ve bu nesne türünden örnekler vermiştir:

"**Nesne**, Fiilin ifade ettiği harekete uğrayan şahıs veya nesneyi belirten bir kelime veya kelime grubudur. Nesne, dolaysız (akuzatif hâlinde) veya dolaylı (datif hâlinde) olabilir."(Eckmann, 1988; 152) diyen Eckmann, aynı konuya **datifin kullanışları** bölümünde de yer vermiştir; "birçok isim veya fiil, vasıta ve gâye ifadesi için datif eki alırlar (dolaylı nesne datifi) : ol kentni Hacı Benging vârisleri-ga bedri " o şehri Hacı Bey'in varislerine verdi"Z 15b:5, eyesige kaytardum eşyasını " eşyasını kendisine iade ettim" İsk. 211a:3, Hazret-i Sahib Kıranga haber boldı " Hazret-i Sahipkırana (Timur'a) haber ulaştı." Z 38b:9s. 60152" Eckmann'ın verdiği örnek cümlelerde de fiillerin hem yönelmeli ve hem yüklemeli zorunlu öge aldıkları görülmektedir.¹¹

Şimşek ise nesne türleri başlığı altında *dolaylı nesne* adını verdiği nesneyi şu şekilde izah etmiş: "Türkçede kimi yönelmeli ve çıkmalı tümleçlerle araç tümleçlerinde nesne özelliği görülmektedir. Örneğin "Otomobil ağaca çarptı/ Hasta verilen muhâlebiden yedi/ **Onunla** Ankara'da karşılaştım tümcelerinde italik dizili tümleçler, nesne özelliği taşımaktadır. Çünkü bağlandıkları kılıştan doğrudan etkilenmektedirler, dedikten sonra dolaylı nesnelere; yönelmeli nesne, çıkmalı nesne, araçlı nesne, ilgeçli nesne olmak üzere dörde ayırmıştır. Şimşek, bu duruma pek az kaynakta yer verildiğini belirtmiş ve nesne, kılışın etkisini doğrudan alan öge olduğuna göre bu tür öğelerin de nesne olarak değerlendirilmesi gerektiğini özellikle belirtmiştir.¹²

Samim Sinanoğlu da Türkçede -i'li ve -e'li olmak üzere iki çeşit nesnenin olduğunu ve bazı fiillerin anlam farkı bile olmadan iki çeşit nesne ile kullanılabildiğini şu örnekler üzerinde izah eder: *birini vurmak- birine vurmak, bir yeri teşrif etmek- bir yere teşrif etmek*.¹³

Banguoğlu, Emre, Eckmann, Sinanoğlu ve Şimşek'in verdikleri örneklerden ve değerlendirmelerinden şu sonuca ulaşıyoruz: Bazı geçişli fiiller yönelmeli nesne alırlar.

Boz bu konuda yaptığı tespitlerde +A ekli nesne için; anlamca geçişli fiillerin +I yerine +A' yı zorunlu öge olarak almaları durumunda bu öğeler +A ekli nesne olarak kabul edilebilir diyerek +A ekli (yönelmeli) nesnenin varlığını kabul eder.¹⁴

Deny de bak- ve şaş- fiillerini geçişli fiil olarak kabul eder ve bu fiillerin aldıkları yönelmeli zorunlu öğelerin fiilin etkisini üzerine aldıklarını, yani nesnelere olduklarını kabul eder.¹⁵

Aliyeva yönelmeli, bulunmalı ve çıkmalı öğelerin hepsinin dolaylı tümleç olarak değerlendirilemeyeceğini ve bu ekleri alan öğelerin ne zaman yer zarflığı (dolaylı tümleç), ne zaman nesne olacağını şu örnekler üzerinde izah etmiştir:

⁹ A. Cevat Emre Türkçede Cümle, TDAY- Belleten 1954, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 128

¹⁰ A.Cevat Emre, **age**, s. 128

¹¹ Janos Eckmann, **Çağatayca El Kitabı**, Çev: Günay Karaağaç, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988, s. 59.

¹² Rasim Şimşek, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık ve Ambalaj San. A.Ş. Trabzon 1987, s. 111-115.

¹³ Samim Sinanoğlu, Basit Cümlede Nesne ve Tümleç, **Türk Dili**, C. 6, S. 67, TDK Yayınları, Ankara 1957, s. 368-371.

¹⁴ Erdoğan Boz, Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005, s. 501-511.

¹⁵ Jean Deny, **Türk Dili Grameri**, Çev: Ali Ulvi Elöve, TDK Yayınları, Ankara 1941, s. 185.

Aliyeva'nın²⁸, Börekçi'nin²⁹ de belirttikleri gibi geçişli fiillerin aldıkları bazı yönelmeli ögelere de nesne denilir Bu durumda, geçişli fiil, yalnızca yükleme hâlini zorunlu etkilenen öge olarak isteyen fiil değildir, yönelmeli veya çıkmalı nesneye ihtiyaç duyan fiiller de geçişli fiildir.

Şimdiye kadar bazı nesnelerin yönelme hâli ile de fiile bağlanabileceğini izah ettik. Hem Emre³⁰ ve hem Sinanoğlu³¹ bir başka şeye daha işaret ediyorlar:

Bazı fiiller, biri yüklemeli, biri yönelmeli olmak üzere iki nesne almaktadırlar. Yani hem yönelmeli hem yüklemeli zorunlu etkilenen öge alan bu fiillere de çift geçişli fiil (ditransitive) diyebiliriz. Bu durumda fiiller, nesne alma durumları açısından **geçişsiz**, **geçişli** ve **çift geçişli fiiller** diye üçe ayrılırlar.

Konuya açıklık getirmek için Türkçe Sözlükteki³² hem yönelmeli hem yüklemeli öge alan, çatı eki almamış fiilleri aşağıdaki tabloda görelim:

Yönelme ve yükleme hâlinde iki zorunlu öge isteyen fiillerin listesi:

ada-, as-, ata-, at-, başışla-, bağla-,bahşet-, ban-,bele-,bırak-, boya-, bula-,buyur-,cebret-, contala-,çak-, çek-, çivile-, danış-,daya-,devret-, dik-,dire-,diz-dola-,dök-,ebrula-,ek-², ekle-², ekleme-, fısılda-, gammazla-, giy-, göm-, hakket-, hasret-, kapla-, iğnele-, kat-, kaydet-, kaz-³³, kirala-, leffet-, lütfet-, mezcet-, mihla-, muştula-, müjdele-, nakşet-, nasbet-, nezret-, sağla-, sağ-, sakla-, sal-, sapla-, sar-, sat-, ser-,sor-,sok-³⁴, söyle-, sun-, sür-, taşı-, tazele-, temizle-, tıka-, tak-, tosla-, ula-, ur-, uyarla-üfle-, vakfet-, ver-, vur-, yay-, yor-, zorla-, zumla-

Hem yönelmeli hem yüklemeli öge alan fiilleri bir de örnekler üzerinde görelim³⁵:

ada- : *Arkadaş, ben kendimi bu işe adadım*, örneğinde görüldüğü üzere **ada-**eylemi hem **kendimi** hem de **bu işe** ögelerini zorunlu olarak istemekte ve iki öge de yapılan eylemden etkilenmektedir.

as-: *Ceketini dolaba as.* bu cümlede de **as-** eyleminin gerçekleşmesi için hem **ceket**, hem de **dolap** zorunludur ve her ikisi de **as-** eyleminden etkilenmektedir.

ata-: *Köyümüzdeki öğretmeni kasabaya atadılar.* **ata-** eyleminin gerçekleşmesi de hem **köyümüzdeki öğretmeni** ve **kasabaya** ögelerine bağlıdır ve her iki öge de eylemden etkilenmiştir.

at-:*İnsanlar denize takma dişlerini bile atmışlar.* Bu örnekte **at-** eyleminden **takma dişler** ve **deniz** etkilenmektedir ve **at-** eyleminin gerçekleşebilmesi için, atılacak varlık ve atılacak yerin olması zorunludur.

bağla-: *Atı bahçedeki çam ağacına bağlamışlardı.*

Bu örnekte de bağlama eyleminin gerçekleşebilmesi için bağlanacak varlık kadar bağlanacak yer de zorunludur. Ayrıca bağlama eyleminden **at** yanında **bahçedeki çam ağacı** da etkilenmektedir.

ban-: *Ekmeğimi tuza banarım.*örneğinde de **ban-** eyleminin gerçekleşebilmesi hem **ekmeğe** hem de **tuza** bağlıdır ve ikisi de eylemden etkilenmektedir.

²⁶ Rasim Şimşek, **age**, s. 111-115.

²⁷ Samim Sinanoğlu, **age**, s. 368-371.

²⁸ Hatire A ALİYEVA,**age**, s. 158-161.

²⁹ Muhsine Börekçi, **age**, s. 487-499.

³⁰ A.Cevat Emre, **age**, s. 128

³¹ Samim Sinanoğlu, **age**, s. 368-371.

³² **Türkçe Sözlük I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

³³ Türkçe Sözlükte yüklemeli ve yönelmeli öge aldığı belirtilmiştir, ancak **kaz-** fiili yönelmeli ögeyi zorunlu olarak istememektedir. *Toprağı kazdım, çiçekleri ektim.*

³⁴ Türkçe Sözlükte yalnızca yüklemeli öge aldığı belirtilmiştir, ancak **sok-** fiili yönelmeli ögeyi de zorunlu olarak istemektedir.

³⁵ Örnekler herhangi bir metinden alınmamış

bele- *Ellerini una beleyecek, ondan sonra kıymadan küçük toplar yapacaksın*, örneğinde görüldüğü gibi **bele-** eylemi zorunlu olarak hem **una** ögesini hem de **ellerini** ögesini istemekte ve yapılan eylemden her iki öge de etkilenmektedir.

bula- *Üstünü başını toza toprağa bulamıştı*, cümlesinde de iki zorunlu ögemiz var ve iki öge de yapılan eylemden etkilenmektedir.

cebret- *Bizi erken yatmaya cebretti*, örneğinde de iki zorunlu öge var ve ikisi de yapılan eylemden etkilenmektedir.

çak- *Çiviye duvara çaktım*, **çak-** eyleminin gerçekleşmesi için **çiviye** ve **duvara** ihtiyaç vardır ve her iki öge de yapılan eylemden etkilenmektedir.

çek-: Salatayı önüne çek. Bu örnekte de iki öge de zorunlu öge olup, yapılan eylemin etkisindedirler.

çivile- : *Kulağımı duvara çivilerim*. Bu örnekte de **çivile-** eyleminden iki öge de etkilenmekte ve çivileme eyleminin gerçekleşmesi için her iki öge de zorunludur.

danış-: *Yatay geçiş işlemlerini nasıl yapacağınızı öğrenci işleri bürosuna danışacaksınız*. **Danış-** eyleminin gerçekleşmesi, danışılacak bir şeye ve danışacak birine bağlıdır ve eylemin etkisi iki öge üzerinde de hissedilmektedir.

daya-: *Sırtını bir duvara dayamasa idi düşecekti*. **daya-** eyleminin gerçekleşmesi için **duvar** ve **sırt** zorunludur, ikisi de **daya-** eyleminden etkilenmektedir.

devret-: *Bütün kitaplarımı, bölüm kitaplığına devrediyorum*. **devret-** eyleminden **bütün kitaplarım** da **bölüm kitaplığı** da etkilenmektedir ve eylemin gerçekleşmesi için ikisi de zorunludur.

dola-: *Unutmamak için parmağına ip dolamıştı ama ne fayda! Ne ? İp Nereye ? Parmağına*. **Dola-** eylemi her iki ögeyle ve iki ögenin üzerinde gerçekleşmektedir.

dök-: *Üstüne çay döktüğü için eve gitmek zorunda kaldı*. **dök-** eyleminin etkisi hem **çay** hem de **üst** üzerine geçmektedir.

ek-2 : *Tarlaya tohumları ekti*. Bu örnekte de her iki öge de zorunlu olup, **ek-** işinden etkilenmektedirler.

Aşağıdaki diğer örneklere de bu açıdan bakıldığında, aynı şekilde, eylemin gerçekleşmesinin biri yüklemeli biri yönelmeli olmak üzere iki ögeye de bağlı olduğu ve eylemin etkisinin her iki öge üzerinde de olduğu görülmektedir:

ekle-2: *Senin paranı da benimkine eklersek sinema parası çıkar*.

fısılda-: *T* §

İçay

nasbet-: *Sular İdaresi Müdürlüğüne kendisinin yerine arkadaşını nasbettiklerini duyunca pek de sevinmemişti.*

nezret-:*Rahmetli bütün hayatını hayvanlara nezretti.*

Kaynaklar

- ALİYEVA Hatire A, “Türkiye Türkçesinde İsmi Hâlleri ve Nesnenin İfade Vasıtaları”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- BANGUOĞLU Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1995.
- BİLGEGİL Kaya, **Türkçe Dilbilgisi**, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1963, s. 31-32.
- BOZ Erdoğan, Türkiye Türkçesinde +Dan Ekli Nesne Ögesi Üzerine, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- BÖREKÇİ Muhsine, Türkçe Öğretimi Açısından Çatı Kavramı, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- DENY Jean, **Türk Dili Grameri**, Çev: Ali Ulvi Elöve, TDK Yayınları, Ankara 1941.
- DİZDAROĞLU Hikmet, **Tümcebilgisi**, TDK Yayınları, Ankara, 1974, s. 77.
- ECKMANN Janos, **Çağatayca El Kitabı** (Çeviren Günay Karaağaç), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1988.
- GÜNAY Turgut, **Rize İli Ağzları**, Kültür Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1978.
- EKER Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayınları, Ankara 2004, s. 455-456.
- EMRE A. Cevat, Türkçede Cümle, **TDAY- Belleten 1954**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1954, s. 128.
- ERGİN Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1972, s. 400.
- KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- KAHRAMAN Tahir, **Çağdaş Türkiye Türkçesi Dilbilgisi**, Ankara, 1996.
- KARAHAN Leyla, **Türkçede Söz Dizimi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 25.
- KORKMAZ Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara 2003.
- _____ Batı Anadolu Ağzlarında Yazı Dilinden Ayrılan İsim Çekim Ekleri ve Fonologie- Morfologie Bağlantısı, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar C. 2**, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- SİNANOĞLU Samim, Basit Cümlede Nesne ve Tümleş, **Türk Dili**, C. 6, S. 67, TDK Yayınları, Ankara 1957, s. 368-371.
- ŞİMŞEK Rasim, **Örneklerle Türkçe Sözdizimi**, Kuzey Gazetecilik ve Matbaacılık ve Ambalaj San. AŞ, Trabzon 1987.
- Türkçe Sözlük I-II**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.